

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У статті проаналізовано психолого-педагогічні передумови формування індивідуального стилю навчальної діяльності; обґрунтовано шляхи формування індивідуального стилю навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів (забезпечення свободи самовираження, особистої зацікавленості студентів; індивідуалізації навчального процесу; підвищення мотивації; формування здатності до саморегуляції та рефлексивної самооцінки).

Завдання сучасної вищої школи полягає в забезпеченні оптимального розвитку кожного студента; формуванні в нього вмінь та навичок самостійної роботи, індивідуального стилю навчальної діяльності, який враховує сильні та слабкі сторони особистості, приносить емоційне задоволення, знімає зайву психічну напругу. Як свідчать дані диференціальної психології, саме від стилю індивідуальної діяльності залежать успішність, високі досягнення людей [1: 45].

У сучасній педагогічній науці здійснено низку досліджень, присвячених вивченню індивідуального стилю діяльності. Зокрема, В.С. Мерлін [2] та М.Р. Шукін [3] досліджували проблему взаємозв'язку та взаємовпливу індивідуального стилю діяльності та рівнів інтегральної індивідуальності. О.О. Зимовіна [4] та Т.М. Серьогіна [5] вивчали когнітивний стиль студентів та його роль в організації навчання і його успішності. Структура індивідуального стилю відображена в дослідженні Є.О. Клімова [6]. Індивідуальний стиль навчальної діяльності школярів різного віку проаналізовано в дисертації О.С. Самбікіної [7]. Питання формування й корекції професійного стилю діяльності вчителя на основі його індивідуальності відображене в дослідженні Н.О. Звонарьової [1]. Проте проблема формування індивідуального стилю навчальної діяльності студентів вищих закладів освіти залишається актуальною і недостатньо опрацьованою.

Мета статті – проаналізувати теоретичні передумови та шляхи формування індивідуального стилю навчальної діяльності студентів вищих закладів освіти.

Поняття індивідуального стилю діяльності не нове. Вперше воно було вжите А. Адлером для пояснення індивідуальної своєрідності життєвого шляху особистості. В.С. Мерлін визначав індивідуальний стиль діяльності як доцільну систему взаємопов'язаних дій, за допомогою якої досягається певний результат. Окремі дії утворюють цілісну систему саме завдяки доцільному характеру їх зв'язку. Тому стиль діяльності не може бути помилковим. Помилковою може бути лише конкретна дія [2: 167]. О.О. Зимовіна під індивідуальним стилем розуміє узагальнену, особистісно обумовлену характеристику діяльності як цілого; стійку систему, комплекс способів і прийомів організації та виконання діяльності [4: 128]. Загалом у межах діяльнісного підходу індивідуальний стиль розуміють як індивідуально-своєрідну систему психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно вдається людина з метою найкращого врівноваження своєї (типологічне обумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності [6: 74].

Особлива увага вивченню індивідуального стилю діяльності приділяється в теорії інтегральної індивідуальності, яка розглядає особистість як інтегральну цілісність чи як інтегральну індивідуальність, в якій за критерієм багатозначності виділяють ієрархічно організовані рівні. Зокрема, В.С. Мерлін обґрунтував наявність у структурі інтегральної індивідуальності системи індивідуальних властивостей організму, яка складається з рівнів: біохімічного, загальносоматичного, нейродинамічного (властивості нервової системи); системи індивідуальних психічних властивостей, у якій функціонують два рівні – психодинамічний (властивості темпераменту), психічні властивості особистості; системи соціально-психологічних індивідуальних властивостей та її рівні – соціальні ролі в соціальній групі та колективі, соціальні ролі в соціально-історичних спільнотах [2: 50]. У структурі інтегральної індивідуальності В.М. Русалов виділяє два рівня: нижчий – диференціально-психо-фізіологічний, який відображає властивості організму, та вищий – диференціально-психологічний, який складається з особистісних, індивідуальних та інших соціокультурних утворень [8]. У дисертаційній роботі А.Л. Коблевої виділено чотири рівні інтегральної індивідуальності: нейродинамічний, психодинамічний, особистісний та соціально-психологічний [9: 29]. Незважаючи на окремі розбіжності щодо визначення рівнів, прибічники теорії інтегральної індивідуальності поділяють думку, що стиль діяльності формується під впливом властивостей, характерних для різних ієрархічних рівнів індивідуальності. У процесі оволодіння діяльністю відбувається встановлення більш гнучких зв'язків між властивостями різних рівнів індивідуальності та зростає регулюючий вплив у цих зв'язках властивостей особистісного рівня [3].

Варто зазначити, що існує тісний зв'язок стилю з різними рівнями інтегральної індивідуальності. Однак, це не означає, що будь-які особистісні прояви, які пов'язані з цими рівнями, можна вважати стильовими. Часто вони носять ситуативний характер. Належність тих чи інших характеристик дій людини до стилю визначається їх трансситуативністю, стабільністю. Єдиним доказом належності дій до стилю є їх перенос суб'єктом із ситуації в ситуацію та стабільність на тривалих відрізках часу [5: 29].

У сучасній педагогічній науці розроблено субординаційну модель стилів: самостиль – індивідуальний стиль – квазістиль – псевдостиль. Останній характеризує стереотипні поведінкові реакції, невротизацію особистості, соціальну дезадаптацію; квазістиль визначається наслідуванням людиною чужого стилю діяльності, пізнання чи спілкування; індивідуальний стиль найяскравіше проявляється в процесуальній стороні

діяльності; самостиль (творчий стиль) зумовлений домінантами вищих ієрархічних рівнів інтегральної індивідуальності [10: 34]. Відповідно мета викладача – формування індивідуального та творчого стилів навчальної діяльності студентів, які базуються на сильних сторонах особистості, дають змогу реалізувати її потенціал, сприяють досягненню максимальних результатів та розвитку особистісних якостей.

Індивідуальний стиль навчальної діяльності визначається як прийнята індивідом стійка сукупність прийомів і способів навчальної роботи, обумовлена його індивідуальними особливостями [11]. Найтісніший зв'язок спостерігається в студентів між індивідуальним стилем діяльності та особистісними, особливо вольовими, мотиваційними й оціночними властивостями, а не з властивостями нервової системи, як можна припустити [7: 51]. Зазначені властивості охоплюють механізми самоконтролю та самооцінки, які формуються шляхом поетапного переходу від зовнішнього контролю і оцінки викладачем до власного внутрішнього контролю і оцінки. У сучасній педагогічній літературі самоконтроль та самооцінка розглядається у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні самоконтроль та самооцінку розуміють як певну стратегію навчальної діяльності, спрямовану на контроль й оцінку результату виконання навчального завдання і способів його розв'язання. У широкому значенні самоконтроль і самооцінку розглядають як компонент метадіяльності та здатність особистості до так званого моніторингу й критичної рефлексії процесу власної навчальної діяльності [12: 60-61]. Таким чином, самоконтроль і рефлексивна самооцінка (у широкому й вузькому значеннях) виступають важливим засобом розвитку особистості та формування індивідуального стилю навчальної діяльності.

Аналіз природи стилю, який здійснювався в межах теорії інтегральної індивідуальності, виявив важливі закономірності, які є особливо цінними в контексті організації навчальної діяльності. Доведено, що стиль виникає тоді, коли є свобода самовираження. Чітко регламентована діяльність не сприяє формуванню індивідуального стилю [4: 129]. Наведене твердження повною мірою стосується різних видів діяльності, в тому числі й навчальної. Тому організована належним чином самостійна робота студентів, у якій домінує відносно жорстке (передбачає виконання поряд із регламентованими окремими нерегламентованих операцій) та гнучке (передбачає визначення викладачем цілі й надання студенту самостійності у виборі засобів, прийомів і способів розв'язання навчальних завдань) керівництво пізнавальною діяльністю студента, є одним із шляхів формування індивідуального стилю навчальної діяльності.

Критерієм правильного вибору стилю відповідно до своїх індивідуальних особливостей служить відчуття зручності, комфорту, зняття напруги в процесі діяльності [4: 130]. І хоча подальші дослідження показали, що використання індивідуального стилю часто веде до емоційного задоволення, а не до вагомих результатів [4: 137], особиста зацікавленість у діяльності, позитивне до неї ставлення, прагнення зробити все якомога краще є ще одним визначальним чинником формування стилю навчальної діяльності.

У структурі індивідуального стилю діяльності виділяють такі основні компоненти: стиль операцій, стиль дій чи реакцій, стиль цілеутворення [4: 131]. Основна ознака стилю операцій – співвідношення орієнтованих, виконавчих та контрольних операцій. У дослідженнях В.С. Мерліна та Є.О. Клімова визначено два основні типи такого співвідношення. Перший тип полягає в тому, що орієнтовані операції передують виконавчим і дуже деталізовані, внаслідок чого виникає детальний план дій. У процесі діяльності він лише дещо видозмінюється. Виконання плану супроводжується контрольними операціями. При другому типі попереднє орієнтування короточасне й план має цілісний та схематичний характер. У процесі виконання він значно видозмінюється та деталізується. Контрольні операції застосовуються рідко [2: 176]. Наприклад, студенти, яким притаманний перший тип, починають написання творчих письмових робіт з деталізованого чорнового варіанту, в який постійно вносяться правки та доповнення. Чистова робота полягає лише в переписуванні. У студентів, для яких характерний другий тип індивідуального стилю, чорновий варіант має цілком загальний і схематичний характер, на який затрачається небагато часу. Основна робота виконується в процесі написання чистового варіанту.

Отже, закономірно постає запитання типового та індивідуального в структурі індивідуального стилю. Типові стилі притаманні групам студентів із певними характеристиками властивостей одного чи різних рівнів інтегральної індивідуальності. Визнання існування типових стилів, які демонструють загальні особливості діяльності, не заперечує індивідуальної своєрідності діяльності кожного студента на фоні цих стилів. Типовий стиль у конкретному прояві розглядається як індивідуальний [3: 110].

С.Б. Пустовалов виділяє шість індивідуально-типологічних стилів навчальної роботи студентів (креативно-відповідальний, креативно-вибірковий, ретроєвристичний, репродуктивно-узагальнюючий, репродуктивно-формальний, інактивний) [13: 38], акцентуючи увагу на механізмах адаптації, компенсації та особливо корекції, оскільки "перших два не завжди забезпечують досягнення необхідного результату" [1: 48]. За допомогою механізму адаптації особистість пристосовується до вимог діяльності. Механізм компенсації включається в процес формування індивідуального стилю діяльності, коли вимагається заміна недостатньо розвинених індивідуально-психологічних властивостей використанням особливостей, які сприяють досягненню успіху. Корекція означає виправлення, вдосконалення індивідуального стилю діяльності [1: 49].

Охарактеризуємо виділені індивідуально-типологічні стилі детальніше. Представники *креативно-відповідального стилю* виділяються серед однолітків творчим характером розумової діяльності й активним потягом до знань, схильністю до інтелектуальних занять. Студенти відзначаються активністю, спонтанністю, відкритістю до нових наукових фактів, ініціативністю, вмінням узагальнювати, багатством і силою уяви, вмінням формулювати проблеми. У представників креативно-відповідального стилю швидко формується своя досить диференційована система навчальної роботи. У ній домінують прийоми продуктивної розумової діяльності. Ці студенти орієнтовані на засвоєння матеріалу під час лекцій та відтворення його по пам'яті в

процесі самостійної роботи; цікавляться матеріалом поза межами програми; виявляють інтерес до науково-дослідницької роботи; емоційно відгукуються на нові ідеї. У міжособистісному спілкуванні в процесі різних форм групової діяльності вони залюбки діляться своїми уявленнями, враженнями, оцінками. Ці студенти характеризуються впевненістю і стійким позитивним настроєм, захопленістю навчальними дисциплінами. У роботі зі студентами креативно-відповідального стилю позиція викладача повинна бути спрямована на встановлення дружнього, довірливого та вимогливого ставлення до них, попередження різких спадів активності, властивих цим студентам.

Студенти *креативно-вибіркового стилю* характеризуються виразним творчим характером інтелектуальної діяльності, широким колом пізнавальних інтересів і чіткою послідовною організацією, спрямованою лише на привабливий для них матеріал; захоплюються творчими видами роботи; скептично ставляться до другорядного матеріалу, ігноруючи вимоги викладача. Позиція викладача повинна орієнтуватися на розвиток у таких студентів свідомо-вольової мотивації та нагромадження досвіду добросовісної систематичної роботи.

Студенти *ретроевристичного стилю* характеризуються більш-менш вираженою самостійністю, глибиною мислення й схильністю переоцінювати оригінальність, "самобутність" своєї особистості; в результаті вони не оволодівають фактичним науковим матеріалом, навичками самостійної роботи. У дискусіях такі студенти доводять свою думку, ігнорують аргументи опонентів, претендують в групі на роль інтелектуального лідера. Вважають, що в студентів цього стилю первинні сильні компоненти інтелектуальної діяльності (самостійність, глибина мислення, схильність до переосмислення) тормозяться такими інтегральними динамічними властивостями, як ригідність та резистентність (ригідність – нездатність змінювати програму діяльності відповідно до вимог ситуації [14: 132]).

Такі студенти не звикли працювати. У школі це могло компенсуватися сильними компонентами здібностей, але для успішних занять у вищому закладі освіти такої компенсації не достатньо. Індивідуальний стиль навчальної діяльності студентів ретроевристичного стилю характеризується компенсаторними механізмами: орієнтація на вже здобуті знання, підвищення впевненості в собі тощо. Відповідно педагогічну корекцію доцільно здійснювати в двох напрямках – розкривати пізнавальні функції навчального матеріалу й навчальної літератури та забезпечувати усвідомлення студентами конкретних вимог і вимагати їх обов'язкового виконання.

Студенти *репродуктивно-узагальнюючого стилю* схильні до репродуктивного мислення; орієнтовані на засвоєння всього обсягу навчального матеріалу; добросовісні, відповідальні. Про них складаються добрі враження у викладачів, до них часто звертаються одногрупники за допомогою. На старших курсах студенти репродуктивно-узагальнюючого стилю починають більш широко узагальнювати матеріал, виявляти інтерес до дослідницької роботи, демонструють стабільну відмінну та добру успішність; у них розвивається впевненість у собі, підвищена чутливість до оцінок, схильність до звичних форм роботи. Для них характерні суб'єктивні труднощі, оскільки сприйняття нового матеріалу пов'язане з певними стереотипами, шаблонними прийомами й формами самостійної роботи. Відповідно їхнє навчання супроводжується великими енергетичними затратами. Педагогічна корекція повинна бути спрямована на розвиток пізнавальної самостійності, ініціативності шляхом залучення до вирішення проблемних ситуацій, завдань творчого характеру, демонстрації можливостей продуктивного мислення в конкретних ситуаціях, залучення до науково-дослідницької діяльності.

Студенти з *репродуктивно-формальним стилем* характеризуються репродуктивним мисленням і установкою на заучування. Одні з них потрапляють у категорію "невстигаючих", інші намагаються компенсувати зазначені недоліки підвищеною добросовісністю й організованістю. Вони детально планують усі види самостійної роботи, раціонально розподіляють їх по днях тижня, годинах. Представники цього стилю зазвичай невпевнені, зосереджені на собі, позбавлені розваг, болуче переживають найменші невдачі; кожен екзамen у них супроводжується стресом. Педагогічна допомога в таких випадках повинна бути спрямована, в першу чергу, на розвиток пізнавальних інтересів, ініціативи; підвищення самооцінки й упевненості в собі.

Інактивний стиль виявляється у слабкій вираженості пізнавальних інтересів, інтелектуальній пасивності, байдужості до навчальних успіхів. Ця типологічна група об'єднує ряд варіантів. У деяких явно здібних студентів причина інтелектуальної пасивності пов'язана з наявністю сильних позанавчальних інтересів, захоплень. В інших ця пасивність може бути пов'язана з лінощами та небажанням займатися інтелектуальною працею. Зазвичай такі студенти згодом включаються в інші сфери діяльності [13: 38-42]. У першому й другому випадках педагогічна робота викладача повинна бути спрямована на розвиток мотивації студентів, підвищення інтересу до предмета шляхом підбору цікавих завдань, організації проблемного навчання, широкого залучення мультимедійних засобів, особливо в самостійній роботі студентів.

Зазначені індивідуально-типологічні стилі не виключають один одного і не вичерпують усієї індивідуальної різноманітності. Вони є лише спробою умовно класифікувати індивідуальні стилі навчальної діяльності студентів із метою диференціації навчального процесу. Насправді індивідуальний стиль кожного студента є набагато різноманітнішим; він виражає багатство його інтелектуальної, духовної та емоційної сфери. Завдання викладача – враховуючи належність студентів до певних індивідуально-типологічних стилів, забезпечити таку організацію навчання, яке сприятиме отриманню позитивних результатів та емоційного задоволення не лише від результатів, а й від процесу навчання.

Таким чином, в основі формування індивідуального стилю навчальної діяльності лежать наступні положення:

- індивідуальний стиль навчальної діяльності формується під впливом властивостей, які належать до різних ієрархічних рівнів інтегральної індивідуальності; у процесі оволодіння діяльністю дедалі більшої ваги набуває особистий рівень;

- формування стилю індивідуальної навчальної діяльності доцільно здійснювати за такими напрямками: забезпечення свободи самовираження, особистої зацікавленості в діяльності шляхом підбору проблемних, творчих завдань відповідно до інтересів студентів; індивідуалізації аудиторної та самостійної роботи студентів (за змістом, темпом виконання, умовами виконання тощо); підвищення мотивації навчання; формування здатності до самоконтролю, рефлексивної самооцінки;
- процес формування стилю індивідуальної діяльності передбачає залучення механізмів адаптації, компенсації та корекції.

Подальшого дослідження потребує проблема формування індивідуального стилю навчальної діяльності в процесі самостійної роботи студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Звонарева Н.А. Формирование и коррекция профессионального стиля деятельности учителя на основе его индивидуальности: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 2000. – 156 с.
2. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.
3. Щукин М.Р. Индивидуальный стиль и интегральная индивидуальность: проблемы и подходы // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 2. – С. 103-111.
4. Зимовина О.А. Индивидуализация обучения в вузе с учетом доминирующих когнитивных стилей студентов: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Сочи, 2001. – 289 с.
5. Серегина Т.Н. Черты личности и когнитивный стиль: взаимодействие и роль в успешности обучения: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Краснодар, 2001. – 149 с.
6. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности // Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 74-77.
7. Самбикина О.С. Индивидуальный стиль учебной деятельности: На примере лонгитюдного исследования школьников разного типа: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Пермь, 1998. – 196 с.
8. Русалов В.М. Некоторые основания специальной теории индивидуальности человека // Интегральное исследование индивидуальности: теоретические и педагогические аспекты. – Пермь, 1988. – С. 3-10.
9. Коблева А.Л. Характеристика структур интегральной индивидуальности студентов с различной мотивацией выбора высшего профессионального образования: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Пятигорск, 2005. – 142 с.
10. Боязитова И.В. Развития возрастных структур интегральной индивидуальности в онтогенезе: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. – Пятигорск, 2005. – 308 с.
11. Копейна Н.С., Васильева С.А. Взаимосвязи психофизиологических и личностных факторов со стилем учебной деятельности студентов // Индивидуальные особенности психического и соматического развития и их роль в управлении деятельностью человека: Тезисы докладов Всесоюзного симпозиума. – Пермь, 1982. – С. 68-69.
12. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: Пособие для учителей. – М.: АРКТИ, 2002. – 176 с.
13. Пустовалов С.Б. Индивидуализация обучения в современном вузе: Актуальные проблемы, диагностика, технологии (на материалах военного вуза): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Саратов, 1999. – 131 с.
14. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.02. 2007 р.

Задорожная И.П. Психолого-педагогические предпосылки формирования индивидуального стиля учебной деятельности студентов высших учебных заведений.

В статье проанализированы психолого-педагогические предпосылки формирования индивидуального стиля учебной деятельности; обоснованы пути формирования индивидуального стиля учебной деятельности студентов высших учебных заведений (обеспечение свободы самовыражения, личностной заинтересованности студентов; индивидуализация учебного процесса; повышение мотивации; формирования способности к самоконтролю, рефлексивной самооценке).

Zadorozhna I.P. Psychological and pedagogical prerequisites of forming the individual learning style of higher educational establishments' students.

Psychological and pedagogical prerequisites of forming the individual learning style have been analysed; the ways of forming individual learning style of higher educational establishments students (providing the freedom of self-expression, personal interest; individualization of education; raising motivation, forming capability for self-control and reflexive self-evaluation) have been grounded in the article.